

AQLIY QOBILIYATLAR RIVOJINING YOSHGA OID BOSQICHLARI VA ULARNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Jumayeva Go'zal Sadulloyevna

MM1-PS-25

Ilmiy rahbar: Elov Ziyodullo Sattorovich

Annotatsiya: *Mazkur maqolada aqliy qobiliyatlarning yoshga oid bosqichlar asosida rivojlanishi hamda har bir bosqichga xos psixologik xususiyatlar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Bolalik, o'smirlik va yetuklik davrlarida tafakkur, xotira, diqqat va bilish jarayonlarining o'zgarishlari yoritilib, aqliy rivojlanishga ta'sir etuvchi asosiy omillar ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *aqliy qobiliyatlar, yoshga oid rivojlanish, psixologik xususiyatlar, bilish jarayonlari, tafakkur.*

KIRISH

Zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarida shaxsning intellektual rivojlanishi, xususan aqliy qobiliyatlarning yoshga oid bosqichlar asosida shakllanishi muhim ilmiy muammolardan biri sifatida qaraladi. Aqliy qobiliyatlar insonning atrof-muhitni anglash, axborotni qabul qilish, qayta ishlash va muammolarni hal etish jarayonlarida namoyon bo'ladigan murakkab psixologik tuzilma bo'lib, ular shaxs rivojining barcha bosqichlarida uzluksiz takomillashib boradi. Ushbu jarayonning qonuniyatlarini aniqlash ta'lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Insonning aqliy rivojlanishi tug'ilgan kundan boshlab umrining turli davrlarida turlicha sur'at va mazmunda kechadi. Har bir yosh davri o'ziga xos psixologik xususiyatlar, bilish jarayonlarining yetakchi shakllari hamda aqliy faoliyatning ustuvor yo'nalishlari bilan tavsiflanadi. Masalan, bolalik davrida sezgi va idrok asosiy o'rinni egallasa, maktab yoshida tafakkur, xotira va diqqatning mantiqiy shakllari rivojlanadi, o'smirlik davrida esa abstrakt va tanqidiy tafakkur faollashadi. Shu jihatdan aqliy qobiliyatlarni yoshga oid bosqichlar kesimida o'rganish shaxs rivojini chuqur anglash imkonini beradi.

Psixologik tadqiqotlarda aqliy qobiliyatlar rivojiga biologik yetilish, ijtimoiy muhit, ta'lim-tarbiya va shaxsning individual xususiyatlari birgalikda ta'sir ko'rsatishi ta'kidlanadi. Ayniqsa, yosh davrlariga mos ta'lim metodlari va psixologik yondashuvlar aqliy rivojlanishning samaradorligini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Shu sababli aqliy qobiliyatlarning yoshga oid

rivojlanish xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish ta’lim amaliyoti uchun muhim nazariy va metodik ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada aqliy qobiliyatlar rivojining yoshga oid bosqichlari, har bir bosqichda namoyon bo’ladigan psixologik xususiyatlar hamda bilish jarayonlarining o’zgarish dinamikasi ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari yosh psixologiyasi va pedagogik amaliyotda aqliy rivojlanishni qo’llab-quvvatlashga qaratilgan samarali yondashuvlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Zamonaviy jamiyatda ta’lim sifati va inson kapitalini rivojlantirish masalalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu jarayonda shaxsning aqliy qobiliyatlarini yoshga mos ravishda rivojlantirish muammosi psixologiya va pedagogika fanlarining ustuvor yo’nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Aqliy qobiliyatlar shaxsning bilish faoliyati, ijodiy fikrlashi va muammolarni hal etish imkoniyatlarini belgilovchi asosiy omil bo’lib, ularning rivojlanish qonuniyatlarini chuqur o’rganish ta’lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish uchun zarurdir.

Mazkur mavzuning dolzarbligi, avvalo, aqliy rivojlanishning yoshga oid notekisligi va bosqichma-bosqich kechishi bilan izohlanadi. Har bir yosh davrida bilish jarayonlarining ustuvor shakllari, psixologik ehtiyojlar va intellektual imkoniyatlar turlicha namoyon bo’ladi. Ushbu farqlarni e’tiborga olmasdan tashkil etilgan ta’lim jarayoni o’quvchilarning aqliy salohiyatini to’liq namoyon etishiga to’sqinlik qilishi mumkin. Shu sababli aqliy qobiliyatlar rivojining yoshga oid xususiyatlarini aniqlash va ularni amaliyotga tatbiq etish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Shuningdek, globallashtirish va raqamli texnologiyalar sharoitida axborot hajmining ortishi shaxsdan yuqori darajadagi tafakkur, tanqidiy yondashuv va moslashuvchanlikni talab etmoqda. Bu esa aqliy qobiliyatlarning erta yoshdan boshlab tizimli ravishda rivojlantirilishini taqozo etadi. Ayniqsa, bolalik va o’smirlik davrida aqliy rivojlanishning psixologik xususiyatlarini chuqur o’rganish ta’lim mazmuni va metodlarini takomillashtirish uchun muhim ilmiy asos bo’lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, aqliy qobiliyatlar rivojida individual farqlarning mavjudligi mazkur mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi. Yoshga oid umumiy qonuniyatlar bilan bir qatorda, shaxsiy psixologik xususiyatlarni hisobga olish ta’limda differensial va individuallashtirilgan yondashuvlarni ishlab chiqishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, aqliy rivojlanish bosqichlarini ilmiy asosda tahlil qilish pedagogik va psixologik amaliyot uchun muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, aqliy qobiliyatlar rivojining yoshga oid bosqichlari va ularning psixologik xususiyatlarini o'rganish ta'lim jarayonini optimallashtirish, shaxsning intellektual salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish hamda zamonaviy jamiyat talablariga mos barkamol shaxsni tarbiyalash nuqtai nazaridan dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Aqliy qobiliyatlar shaxsning bilish faoliyatini ta'minlovchi psixologik imkoniyatlar majmuasi bo'lib, ular tafakkur, xotira, diqqat, tasavvur, idrok va nutq kabi bilish jarayonlari orqali namoyon bo'ladi. Psixologik nuqtai nazardan aqliy qobiliyatlar tug'ma imkoniyatlar va ijtimoiy tajribaning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi hamda yosh o'sishi bilan bosqichma-bosqich rivojlanib boradi. Ushbu rivojlanish jarayoni uzluksiz bo'lsa-da, har bir yosh davrida aqliy faoliyatning mazmuni va ustuvor yo'nalishlari jihatidan o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Maktabgacha yosh davrida aqliy qobiliyatlar rivoji. Maktabgacha yosh davri aqliy rivojlanishning poydevori qo'yiladigan muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda bolada sezgi va idrok jarayonlari faol rivojlanib, atrof-muhitni bilishga bo'lgan qiziqish kuchayadi. Tafakkur asosan ko'rgazmali-harakatli va ko'rgazmali-obrazli xarakterga ega bo'lib, bola real predmetlar va ularning obrazlari orqali fikrlaydi.

Xotira ko'proq ixtiyorsiz xarakterda namoyon bo'lib, emotsional ta'sirga ega bo'lgan voqea va obrazlar osonroq esda qoladi. Diqqat esa barqaror emas, tez chalg'uvchan bo'lib, o'yin faoliyati orqali rivojlanadi. Ushbu bosqichda nutqning rivojlanishi aqliy qobiliyatlar shakllanishida muhim omil bo'lib, so'z boyligining ortishi tafakkurning murakkablashuviga zamin yaratadi.

Boshlang'ich maktab yoshida aqliy rivojlanish xususiyatlari. Boshlang'ich maktab yoshi aqliy qobiliyatlarning tizimli rivojlanish bosqichi hisoblanadi. Ta'lim faoliyatining yetakchi o'rinni egallashi natijasida bolalarda mantiqiy tafakkur elementlari shakllana boshlaydi. Bu davrda tafakkur ko'rgazmali-obrazli shakldan og'zaki-mantiqiy shaklga o'tish jarayonida bo'ladi.

Xotira jarayonida ixtiyoriylik kuchayib, bolalar maqsadga yo'naltirilgan holda materialni yod olish va eslab qolishga o'rganadilar. Diqqatning barqarorligi va hajmi asta-sekin ortib boradi, ammo u hali to'liq shakllanmagan bo'ladi. Ushbu bosqichda aqliy qobiliyatlar rivoji ko'p jihatdan ta'lim metodlari, o'qituvchining pedagogik mahorati va o'quv muhitining psixologik qulayligiga bog'liq.

O'smirlik davrida aqliy qobiliyatlar rivojining psixologik xususiyatlari. O'smirlik davri aqliy rivojlanishda sifat jihatdan yangi bosqich bo'lib, abstrakt va tanqidiy tafakkurning faollashuvi bilan tavsiflanadi. Bu davrda o'smirlar

umumlashtirish, tahlil qilish, solishtirish va mantiqiy xulosalar chiqarish qobiliyatlarini faol rivojlantira boshlaydi. Tafakkur nazariy xarakter kasb etib, sabab-oqibat munosabatlarini anglash kuchayadi.

Xotira jarayonida mantiqiy eslab qolish ustuvor bo'lib, ma'lumotlarni tizimlashtirish va mazmunan qayta ishlash ko'nikmalari shakllanadi. Diqqatning barqarorligi va boshqaruvchanligi ortadi, biroq emotsional holatlar diqqatga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ushbu bosqichda aqliy qobiliyatlar rivojiga shaxsiy qiziqishlar, motivatsiya va ijtimoiy muhit muhim ta'sir ko'rsatadi.

Yetuklik davrida aqliy qobiliyatlarning takomillashuvi. Yetuklik davrida aqliy qobiliyatlar nisbatan barqarorlashib, amaliy faoliyat bilan chambarchas bog'lanadi. Bu bosqichda shaxsning bilimlari chuqurlashib, tajriba asosida muammolarni hal etish qobiliyati rivojlanadi. Tafakkur moslashuvchan va tanqidiy xarakter kasb etib, murakkab vaziyatlarda optimal qarorlar qabul qilish imkoniyati ortadi.

Xotira va diqqat jarayonlari individual xususiyatlarga bog'liq holda namoyon bo'lib, professional faoliyatda muhim rol o'ynaydi. Aqliy qobiliyatlarning ushbu bosqichdagi rivoji uzluksiz o'qish, o'z-o'zini rivojlantirish va intellektual faollik bilan bevosita bog'liq.

Aqliy qobiliyatlar rivojiga ta'sir etuvchi omillar. Aqliy qobiliyatlar rivoji yoshga oid qonuniyatlar bilan bir qatorda biologik yetilish, ijtimoiy muhit, ta'lim-tarbiya sifati va shaxsning individual psixologik xususiyatlari ta'sirida shakllanadi. Ayniqsa, yosh davrlariga mos pedagogik yondashuvlar, rivojlantiruvchi ta'lim metodlari va qulay psixologik muhit aqliy rivojlanishning samaradorligini belgilovchi muhim omillar hisoblanadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, aqliy qobiliyatlar rivoji inson hayotining barcha bosqichlarida uzluksiz va bosqichma-bosqich kechadigan murakkab psixologik jarayondir. Aqliy qobiliyatlarning shakllanishi va takomillashuvi biologik yetilish, ijtimoiy muhit hamda ta'lim-tarbiya ta'sirida yuzaga kelib, har bir yosh davrida o'ziga xos psixologik xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Ushbu jarayonni yoshga oid qonuniyatlar asosida o'rganish shaxs rivojini chuqur anglash imkonini beradi.

Tahlillar shuni tasdiqlaydiki, maktabgacha yosh davrida aqliy rivojlanishning asosi sifatida sezgi, idrok va ko'rgazmali tafakkur yetakchi o'rinni egallaydi, boshlang'ich maktab yoshida esa mantiqiy tafakkur, ixtiyoriy xotira va diqqatning shakllanishi jadallashadi. O'smirlik davrida abstrakt va tanqidiy tafakkur faollashib, bilish jarayonlari sifat jihatdan yangi bosqichga

ko‘tariladi. Yetuklik davrida esa aqliy qobiliyatlar nisbatan barqarorlashib, bilim va tajriba asosida murakkab muammolarni hal etishga yo‘naltiriladi.

Shuningdek, tadqiqot aqliy qobiliyatlar rivojida individual farqlar muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Har bir shaxsning intellektual salohiyati yoshga oid umumiy qonuniyatlar bilan bir qatorda uning shaxsiy psixologik xususiyatlari, motivatsiyasi va ijtimoiy tajribasi bilan belgilanadi. Shu bois aqliy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashda differensial va individuallashtirilgan yondashuvlar muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, aqliy qobiliyatlar rivojining yoshga oid bosqichlari va ularning psixologik xususiyatlarini ilmiy asosda o‘rganish ta‘lim jarayonini optimallashtirish, yosh davrlariga mos pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish hamda shaxsning intellektual salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziyev, E. F. Yosh psixologiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2014.
2. Davletshin, M. G‘. Umumiy psixologiya. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
3. Karimova, V. M. Shaxs psixologiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2016.
4. Xolmatova, M. N. Bolalar psixologiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2015.
5. Mavlonova, R. A. Pedagogik psixologiya. — Toshkent: Noshir, 2018.
6. Jo‘rayev, R. H. Ta‘lim jarayonida bilish faoliyatini rivojlantirish. — Toshkent: Fan, 2017.
7. Ismoilova, N. R. Aqliy rivojlanish va ta‘lim. — Toshkent: Akademnashr, 2019.
8. To‘xtayev, A. S. Psixik rivojlanish nazariyalari. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
9. Qodirova, D. B. Bilish jarayonlari psixologiyasi. — Toshkent: Ilm Ziya, 2013.
10. Rasulova, M. A. Ta‘lim va tafakkur rivoji. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.

